

BÜYÜKKENT SAÇAKLARINDA MORFOLOJİK GELİŞİM SÜREÇLERİNE BİR ÖRNEK: GÖKTÜRK MAHALLESİ¹

Murat Berk Evren

Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
muratberkevren@klu.edu.tr

Göktürk Mahallesi, İstanbul kent çeperinin ötesinde, yakın geçmişe kadar kırsal bir yerleşim olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle kent çeperinde ve saçığında yaygınlaşmaya başlayan bir konut formasyonu olan kapalı konut sitelerinin etkisinde kırsal niteliklerini yitirmekte ve büyükkentin saçaklanma alanına dönüşmektedir. Çalışmanın amacı, İstanbul büyükkent etki alanındaki kırsal çevrenin, kentsel çevreye dönüşme sürecinde bir örneklem olan Göktürk Mahallesi'nin, bahsedilen dönüşüm sürecinde geçirdiği aşamaları morfolojik arayüzde tanımlamak ve yapı çevreyi biçimlendiren etkenleri ortaya koymaktır.

Çalışma yönteminin birinci aşamasında yerleşimin morfolojik gelişimi yol, yapı ve yapı adalarının kronolojik değerlendirmesiyle ortaya konmaktadır. Kronolojik değerlendirmede, kentsel formun temel bileşenleri olan yol, yapı ve yapı adası örüntülerine ilişkin biçim ve niteliklerin değişimi incelenirken, yapı çevrenin kapalı konut sitelerine dönüşürken geçirdiği aşamalar ortaya konmaktadır. Çalışma yönteminin ikinci aşamasında yerleşimin morfolojik gelişimi Tipo-morfolojik yaklaşıma göre kapalı sitelerin haricinde yapı çevreyi oluşturan konut türleri üzerinden değerlendirilmektedir. Buna göre, yerleşimin kırdan kente dönüşürken geçirdiği aşamalar; tipo-morfolojik yaklaşıma göre bir yerleşimin temel işlevi olan konut türleri üzerinden tariflenmektedir.

Çalışma kapsamında Göktürk'ün kentsel gelişimi, (1) cumhuriyet öncesi, (2) mübadele sonrası, (3) sanayi gelişimi sonrası ve (4) konut gelişimi sonrası olmak üzere dört kronolojik dönemde tanımlanırken, arazi kullanım nitelikleri, nüfus yapısı ile bunların kentsel ve mimari mekandaki karşılıkları değerlendirilmektedir. 1970'li yıllara dek tarım ve hayvancılık işlevine dayanan kırsal bir yerleşim olarak varlığını sürdüren Göktürk, bu dönemden itibaren büyükkentin sosyo-ekonomik dinamiklerinin etkisinde, sanayi ve madencilik işlevinin etkisinde gelişim göstermiştir. Yapılı çevrede sınırlı bir yaygınlığı görünen ve yalnızca birincil yol eksenleri üzerindeki tarım arazileri üzerinde gelişen sanayi tesisleri, tarımsal niteliklerin konuta dönüşümünde bir ara dönem olarak takip eden süreçte yerini 2000 yılından itibaren kapalı konut sitelerine bırakmaktadır. Kapalı konut sitelerinin gelişimiyle birlikte yerleşimin kırsal karakteri, ikamet, ticaret ve hizmet işlevlerini barındıran kentsel bir karaktere dönüşmektedir. Sonuç olarak, kısa bir zaman diliminde kent makroformunda belirgin olarak göze çarpan kapalı konut sitelerinin, kent dışındaki yerleşimlerde kırsal niteliklerin yitirilmesine ve büyükkentin saçaklanmasına ne-

den oldukları, bununla birlikte arazi kullanım niteliklerini de üst ölçek planlamadan bağımsız bir biçimde değiştirdikleri saptanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kapalı site, göktürk, tipo-morfoloji, kırdan kente dönüşüm, kentsel morfoloji*

Giriş

Göktürk Mahallesi İstanbul'un kentsel saçaklanma alanında, çok yakın bir geçmişe kadar kırsal bir yerleşim olarak varlığını sürdürmüştür. Türkiye'de 1950 sonrasında ve 1980 sonrasında kronolojik olarak katmanlaşan sosyal, ekonomik, politik etkenlere bağlı olarak kırsal karakterini yitirme sürecindedir. Bu süreç, büyükşehir ve saçaklanma alanlarını kapsayan makroformda, kırsal yapıyı çevreden kentsel yapıya çevreye morfolojik dönüşüm olarak karşılık bulmaktadır. Bununla birlikte, 2000'li yıllara gelinirken özellikle kent çeperinde ve saçağında yaygınlaşmaya başlayan bir olgu olarak görülen kapalı konut siteleri, Göktürk Mahallesinde gerçekleşen morfolojik dönüşüm sürecinde önemli ölçüde etkinlik göstermektedir. Oldukça kısa bir zaman diliminde kent makroformunda belirgin olarak göze çarpmaya başlayan kapalı konut siteleri, özellikle kent çeperinin ötesinde kırsal nitelikli arazi kullanım karakterini üst ölçek planlamadan bağımsız bir biçimde değiştirmektedir.

Çalışma, büyükşehirin saçaklanmasıyla kırdan kente dönüşümün bir örneği olan Göktürk Mahallesinde bu dönüşüm sürecinde geçirdiği aşamaları morfolojik arayüzde tanımlamak ve yapıyı çevreyi biçimlendiren etkenleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda kentleşme süreci kronolojik olarak ayrıştırılmakta ve kentsel formun bileşenlerinin oluşturduğu şekil-zemin ilişkileri üzerinden tanımlanmaktadır. Kronolojik dönemler arasında, kentsel formun bileşenlerine ilişkin biçimsel ve niteliksel değişimler incelenirken, yapıyı çevrenin kapalı konut sitelerine dönüşmesindeki aşamalar ve etkenler ortaya konmaktadır. Bu bağlamda, kentsel ve mimari ölçekte mekansal kurgunun gelişimi ve morfolojik yapısı, yerleşimin sosyal yapısı ile de ilişkili olarak tartışılmaktadır. Ayrıca halihazır yapıyı çevreyi oluşturan baskın öge olarak kapalı konut sitelerinin morfolojik süreç ile ilişkisi aydınlatılırken, kapalı sitelerin haricinde yapıyı oluşturan konut türleri de tipo-morfolojik olarak tanımlanmaktadır.

Kapalı konut sitelerinin etkisinde mekan örüntüsünün kırsal örgütlenmeden kentsel örgütlenmeye evrimi çeşitli etkenler altında gerçekleşmiştir. Ülke kapsamında yaşanan ve sosyal, ekonomik, politik nitelik gösteren bu etkenlerin morfolojik gelişim süreçlerine etkisi tarihsel kaynaklar çakıştırılarak incelenmektedir. Morfolojik çalışma kapsamında öncelikle tarihi nitelikteki harita, hava fotoğrafları ve uydu fotoğrafları ile güncel haritalar ve uydu fotoğrafları sayısal ortamda çakıştırılmıştır. Bunun sonucunda elde edilen veriler, kentsel morfolojide tipo-morfolojik yaklaşımın ilkeleri doğrultusunda yapı türlerine göre sınıflandırılarak, Göktürk Mahallesinin morfolojik gelişim süreçleri ortaya konmaktadır. Buna göre

Göktürk'ün kentsel gelişimi, (1) cumhuriyet öncesi, (2) mübadele sonrası, (3) sanayi gelişimi sonrası ve (4) konut gelişimi sonrası olmak üzere dört kronolojik dönemde, bununla birlikte arazi kullanım nitelikleri, nüfus yapısı ile bunların kentsel ve mimari mekandaki karşılıkları bağlamında değerlendirilmektedir.

Göktürk Mahallesinde Stratejik Özellikler

Göktürk, İstanbul'un Avrupa yakasında, Eyüp ilçe sınırları içinde, büyükşehir çeperinden Karadeniz'e kadar yayılan ve Kuzey Ormanları olarak tanımlanan alanın merkezi bir noktasında bulunmaktadır (Şekil 1). Mahallenin doğusunda Sarıyer ilçesine bağlı Bahçeköy, batısında Sultangazi ilçesine bağlı Pirinççi, güneyinde Eyüp ilçesine bağlı Kemerburgaz, kuzeyinde Eyüp ilçesine bağlı Odayeri köyleri bulunmaktadır. Kuzeyde Karadeniz kıyısına 17 km. uzaklıktadır. Göktürk Mahallesi idari olarak bağlı olduğu Eyüp ilçe merkezine 22 km. uzaklıktadır. Yerleşimin güney ve batı çeperini oluşturan D-020 Hasdal-Kemerburgaz Karayolu, Üçüncü Boğaz Köprüsü (Yavuz Sultan Selim Köprüsü), O-6 Karayolu aksını (Kuzey Marmara Otoyolu) ve bu aks üzerinde bulunan İstanbul Havalimanı'nı kent merkezine bağlamaktadır (Şekil 1).

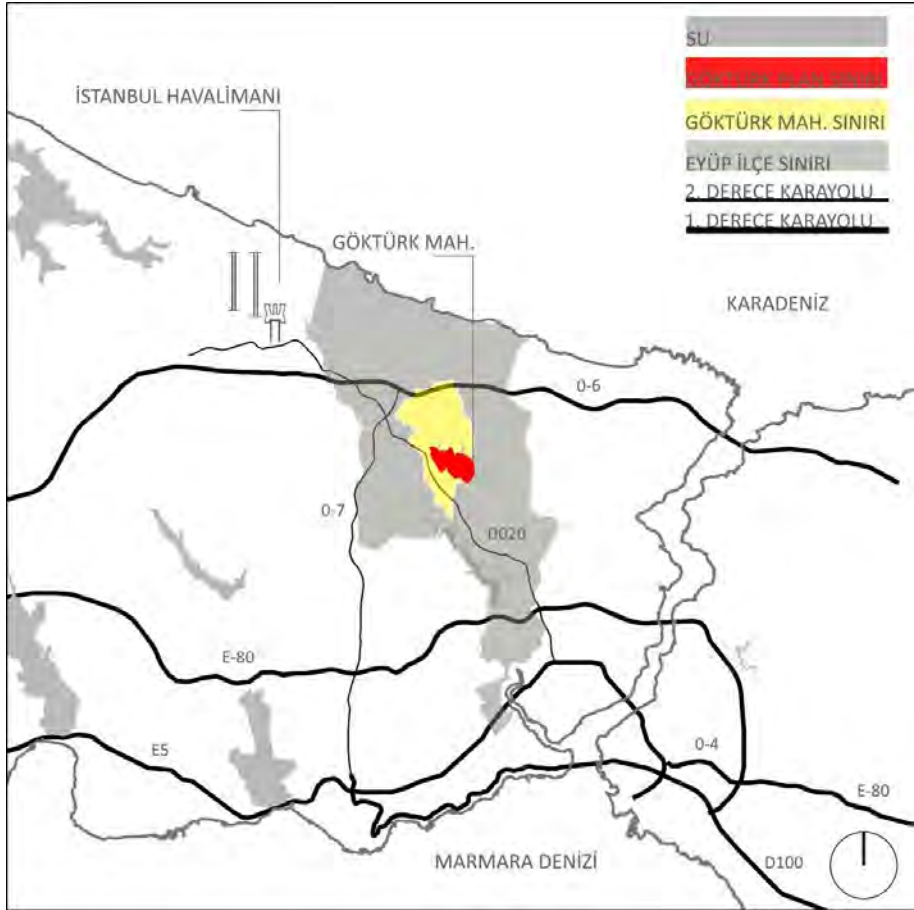
Göktürk nüfusu 1970'li yıllara kadar olan süreçte, düşük oranlarda artış göstermiştir (Şekil 2). Verimli topraklara sahip olması nedeniyle tarımsal üretimin yüksekliği, hayvancılığa uygun koşulların bulunması; günümüzde önemini yitirmiş olmakla birlikte, kömür çıkarımı ve taşınmasıyla yürütülen madencilik faaliyeti, erken dönemde nüfusun başlıca uğraş alanlarıdır. 1970'li yılların ortalarından itibaren iç göçe bağlı olarak Göktürk'ün nüfus miktarında günümüze dek gelen bir artış başlamıştır.

Göktürk'ün ikinci kademe belediye statüsü kazanarak konut eksenli imar faaliyetinin başladığı 1994 yılına kadar ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşan, kısmen ise yakın çevredeki sayılı sanayi kuruluşu ve İstanbul kent merkezinde bulunan işyerlerinde istihdam edilen bir nüfus yapısı söz konusudur. Bu dönemden itibaren, özellikle 2000 yılından sonra konut alanlarının tarım ve hayvancılık alanlarını büyük ölçüde tüketmesiyle birlikte (Tablo 1), yerleşik nüfusun istihdam kapsamı tarım ve hayvancılıktan, hizmet alanlarına dönüşmektedir.

Yerleşmenin yaşamında önemli ekonomik rol oynayan hayvancılık günümüzde sınırlı etkinlik gösterir. 1990 yılında 5000'e yaklaşan büyükbaş hayvan sayısı, 2005 yılında 700'ün altına kadar düşmüştür (Güven, 2005). Bugün ise az sayıda orta büyüklükte işletme ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere bazı aileler hayvancılığı sürdürmektedir. Geçmişte yerleşmenin ekonomisinde sınırlı bir yeri olan sanayi aktivitesinin gerçekleştiği araziler ise günümüzde yerini kapalı konut sitelerine bırakmıştır.

Göktürk Mahallesinde Mekansal Özellikler

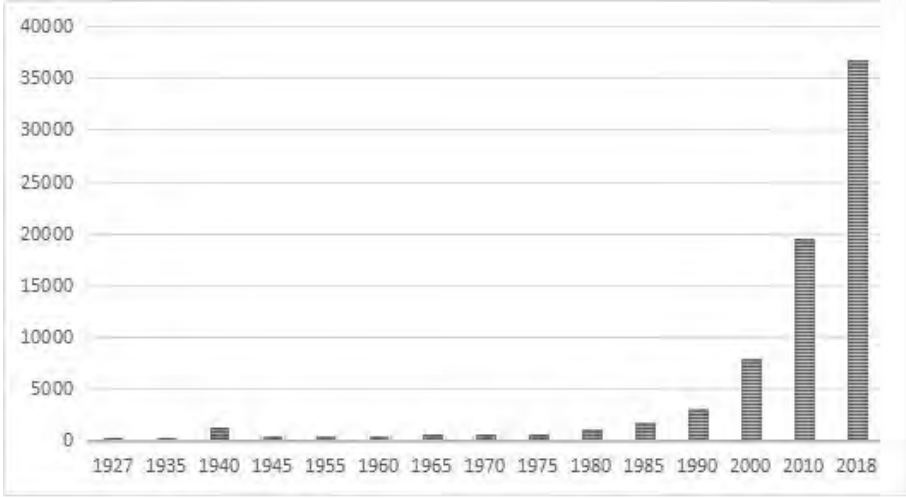
Kentsel yerleşimin mekansal karakteri insan ve mekan ilişkileri bağlamında kent imgesini oluşturan öğeler üzerinden anlaşılabilir (Lynch, 1960). Buna göre

Şekil 1. Göktürk Mahallesi imar plan sınırı, mahalle sınırı ve ilçede konumu (Evren, 2019).

Göktürk'te kent imgesini oluşturan birincil aks, yerleşmenin güneybatı sınırını oluşturan Kâğıthane Deresi'ne paralel olarak gelişen ve tarihsel olarak da yerleşimi İstanbul kent merkezine bağlayan İstanbul Caddesidir. Bu caddeye dik doğrultuda gelişen Göktürk, Çeşmebaşı, Çamlık ve Cumhuriyet Caddeleri, Göktürk'te kent imgesini oluşturan ikincil akslardır. Bu aksların tüm ticari aktiviteleri üzerinde barındırdığı görülmektedir. Bu akslar üzerinde ve çoğunlukla kesişim noktalarında bulunan eğitim, sağlık, spor gibi sosyal ve rekreatif işlevler kent imgesinin oluşturulmasında hem odak hem de nirengi niteliği göstermektedir (Şekil 3).

Göktürk'te kent imgesini oluşturan bölgeler ise öncelikle kapalı konut sitesi, ardından çoğunlukla apartmanların oluşturduğu tekil yapılar ve Kemer Country olmak üzere üç grupta okunmaktadır. Kapalı konut sitelerinin ardından yapılı çevreyi ikincil yaygınlıkta oluşturan apartman bölgeleri ise İstanbul Caddesine bağ-

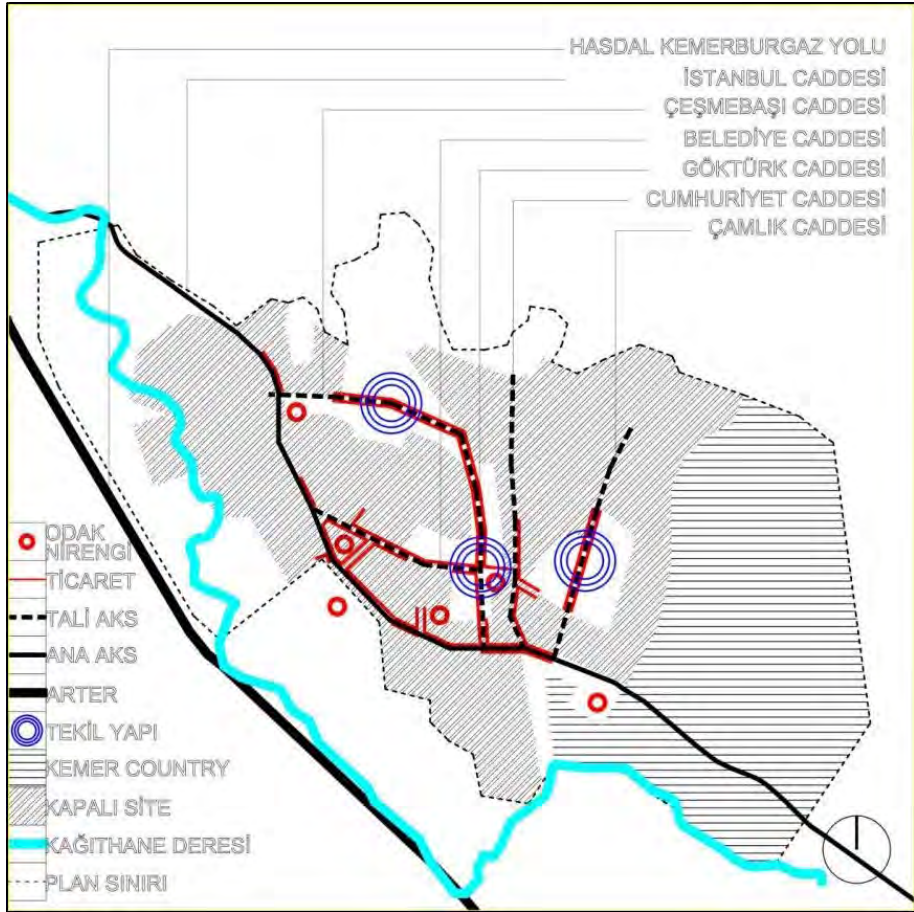
Şekil 2. Göktürk ve nüfus gelişimi (Kaynak: TÜİK, 2018).

Tablo 1. Göktürk'te arazi kullanımında işlevsel değişim / hektar (Kaynak: Akbulak, 2002; URL-1, 2019).

Yıl	1987	2001	2019
İşlev			
Orman	5898	3518	3518
Tarım ve mera	2866	1095	165
Gölet	119	140	140
Yapılı çevre	187	1561	2497
Fidanlık	115	115	115
Mezarlık	18	18	18
Sanayi	12	6	-
Kemer Country	-	1200	1200
Kemer Country Orman Evleri	-	2013	2013
Kömür ocağı	368	-	-

lanan ikincil akslar olan Çeşmebaşı Caddesi, Göktürk Caddesi ve Çamlık Caddesi ile bu akslara bağlanan sokaklar üzerinde oluşmaktadır.

Göktürk mahallesinde yapı adası ve parsel örüntüsü, geometrik boyut ve biçim olarak karmaşık bir kompozisyon oluşturmaktadır (Şekil 4). Kırsal yerleşimin kentsel yerleşime dönüşme sürecinde, ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık nitelikli arazi kullanımıyla oluşan ada/parsel biçimlenmesinin korunduğu görülmektedir. Görece küçük parsellerde, imar durumuna da bağlı olarak bitişik nizamda tekil yapılar kümelenirken, bu parsellerin bir araya gelmesiyle yapı adaları oluşmaktadır. Yol örüntüsünü oluşturan ikincil akslar olan sokaklar, bu karakterdeki yapı adaları tarafından tanımlanmaktadır. Görece büyük parsellerde, çoğunlukla

Şekil 3. Göktürk'te kent imgesinin öğeleri (Kaynak: Evren, 2019).

kapalı konut sitelerinin geliştirildiği görülmektedir. Özellikle İstanbul Caddesi üzerinde bulunan bu parsellerin boyutlarının, geçmişte taşıdıkları tarla niteliği üzerinden tanımlandığı düşünülmektedir. Yol örüntüsünü oluşturan gelişim aksları da bu karakterdeki yapı adaları tarafından tanımlanmaktadır.

Morfolojik Gelişimin Evreleri ve Etkenleri

Göktürk'ün morfolojik gelişimi özellikle ani nüfus artışının yaşanmaya başladığı 1970'li yıllardan itibaren farklı etkenlerle gelişen üç katmanda okunmaktadır. Mübadele, sanayi ve konut olmak üzere üç bağımsız etken üzerinden okunan bu katmanlar demografik veriler ile karşılaştırıldığında, mahalle nüfusu, makro ölçekte Türkiye'deki sosyal, ekonomik ve politik duruma paralel olarak artış göstermektedir² (Şekil 2). 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması kapsamında imzalanan Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol,

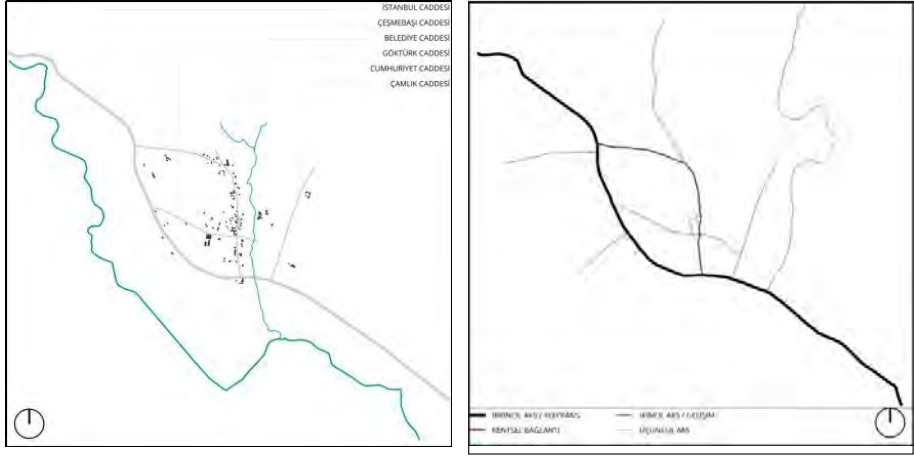
1:1000

Şekil 4. 2018 yılında yapılı çevrede yapı adası ve parsel örüntüsü (Kaynak: Evren, 2019).

Türkiye’de yerleşik Ortodoks nüfus ile Yunanistan’da yerleşik Müslüman nüfusunun 1 Mayıs 1923 tarihi itibarıyla karşılıklı olarak yer değiştirmesini şart koşmaktadır (Arı, 1995). Batı Trakya’da yaşayan Müslümanlar ile İstanbul kent merkezi ve bağlı adalarda yaşayan Ortodoks nüfusun hariç tutulduğu protokolde asıl adı Petnahor³ olan Göktürk ve Pirgos⁴ olan Kemerburgaz gibi Rum Ortodoks nüfusunun ağırlıklı olarak yerleşik olduğu İstanbul çevresindeki köyler de mübadele kapsamında değerlendirilmiştir. Buna göre 1924 yılında Selanik kırsalından getirilen 500 Müslüman aile ve yerleşik 390 Ortodoks aile yer değiştirmiştir. Yeni gelen nüfus, büyük ölçüde terk edilen konutlara yerleştirilirken, geçimlerini sağlamak üzere her bir kişi için kendilerine 1000 m² bahçe tahsis edilmiştir. Ayrıca 1500 m² arazi de mevcut konut sayısının yetersiz olması nedeniyle yeni konut inşa edecek olanlara tahsis edilmiştir (Akbulak, 2002). 1958 yılında orijinal adı Petnahor olan yerleşimin adı Göktürk olarak değiştirilmiştir.

Cumhuriyet sonrası dönemde nüfus hareketlerinin 1970’li yıllara kadar önemli bir değişim göstermediği görülmektedir (Şekil 2). Bu bağlamda kaynak olarak kullanılan 1970 yılına ait hava fotoğrafından üretilen şekil-zemin diyagramı, bu süreçte yerleşimin morfolojik karakterini ortaya koymaktadır (Şekil 5).

Bu dönemde, yerleşimin güney sınırını Kâğıthane deresi, kuzey sınırını ise bu dereyi dik doğrultuda besleyen kolları da bulunduran Belgrad Ormanı gibi doğal sınırlar oluşturur. Yerleşim, geometrik bir yay gibi uzayarak İstanbul caddesini

Şekil 5. 1970 yılında yapılı çevrenin durumu (Kaynak: Evren, 2019).

iki noktada dik kesen, birbirinin devamı niteliğindeki Göktürk caddesi ve Çeşmebaşı caddesi üzerinde kuruludur. Yapılı çevre bu aks boyunca çizgisel bir dizi olarak gelişir. Yapı izleri 100 m² den daha küçük müstakil konut birimlerinden oluşmaktadır. Bu aks üzerinde bulunan müstakil konut birimlerinin çoğunlukla bir ağılı veya kümesi, ayrıca her bir konut kullanıcısının ihtiyacını karşılayacak tarım ürünlerinin sağlandığı bahçe ve bostanları bulunmaktadır. Akstan uzaklaştıkça müstakil konut ve konutla ilintili birimlerin yerini tarla işlevi almaktadır. Tarla varlığı tarımın ticari bir faaliyet olduğunu ortaya koymaktadır. Yerleşimin özellikle yüksek kotlarında çayır ve meralar gözlenmektedir. Yerleşimin çevresine dağılmış olarak görülen çiftliklerde ise mandıra üretimi yapılmaktadır.

Sanayi etkeninde gelişim, genellikle madencilik kapsamında ivmelenmektedir. İstanbul Boğazı'nın batısında, Kilyos'tan Terkos Gölü'ne kadar Karadeniz'e paralel olarak uzanan bölgede bulunan çok sayıda kömür havzası 1909 yılında işletmeye açıldığından beri Göktürk'ün de üzerinde bulunduğu kömür havzalarının varlığı bilinmektedir (Akbolak, 2002). Göktürk çevresinde bulunan kömür ocakları 1916'dan itibaren askeri makamlar tarafından işletilmiştir. Ancak, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından üretim zaman içerisinde azalarak sona ermiştir. 1970'li yıllarda başlayan süreçte ise Zonguldak Kömür İşletme Tesislerinin çıkarılan kömürün yalnızca sanayi işletmesine uygun olması nedeniyle nüfus artışına da bağlı olarak artan konut kullanıcısının talebini karşılayamamıştır (Güven, 2005). Bu durum alternatif havza arayışını doğurarak Ağaçalı havzasında kömür işletme faaliyetini yeniden yoğunlaştırmıştır. Bunun dışında 4 Haziran 1985 yılında kabul edilen 3213 sayılı Maden Kanununun Uygulanmasına Yönelik Yönetmelik ile birlikte kömür ocaklarına ek olarak taş ocakları da işletilmeye başlanmıştır⁵ (Akbolak, 2002). Bu bağlamda maden faaliyetlerinin bölgenin topografik ve jeolojik yapısı etkilediği, ayrıca artan işgücü gereksinimine

bağlı olarak nüfus artışına katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte 1980’li yıllara doğru işletmeyen açılan tekstil ve boya fabrikaları da işgücü gereksinimini artırırken ve nüfus hareketi ivmelenmesine katkıda bulunmuştur. Genel yapı çevre kompozisyonundan, geniş yapı izdüşümleri ile ayrılan bu işletmelerin İstanbul Caddesi üzerinde konumlandığı görülmektedir (Şekil 6).

Bu dönemde, dere ve orman gibi doğal sınırlar ile ilgili herhangi bir değişim sözkonusu değildir. Yerleşim, Göktürk Caddesinin uzantısı olarak İstanbul caddesini dik doğrultuda kesen Çeşmebaşı Caddesi boyunca yayılmaktadır. Göktürk Caddesine paralel olarak gelişen ve yine İstanbul Caddesini dik doğrultuda kesen Çamlık Caddesinde ilk yerleşimler görülür. Sanayi tesislerinin yapı çevreye katılmasıyla birlikte müstakil konut birimlerine ek olarak apartman yapılarının erken örnekleri de görülmektedir⁶.

Konut etkeninde kentsel gelişim ise ülkedeki genel konjonktüre paralel olarak gerçekleşmektedir. Yalvaç’a (2008) göre, neo-liberal politikaların hâkim olduğu 1984-1989 yerel yönetim döneminde büyükşehir yapı çevresi kuzeye doğru yayılmıştır. Buna paralel olarak Göktürk’te ilk kapalı konut sitesi olan Kemer Country, İBB tarafından onaylanan mevzi planlar sonrasında projelendirilerek uygulanmıştır. Kemer Country’nin bulunduğu Göktürk köyünün daha sonra belde belediyesi olarak özerk bir yapıya kavuşması, plan tadilatlarının ve uygulama projelerinin büyükşehir ve ilçe belediyesinden bağımsız olarak onaylanmasına neden olurken (İnal, 2002), belde belediyelerinin daha dar kapsamlı iş yükü ve sorumluluk alanı nedeniyle de ruhsat sürecini, dolayısıyla yapım ve kentleşme sürecini hızlandırmıştır. Akay’a (2012) göre bu süreç, sermaye öncülüğünde kent çeperi ve saçaklarındaki konut alanlarının üst ölçek planlara aykırı olarak geliştirilmesiyle gerçekleşmiştir.

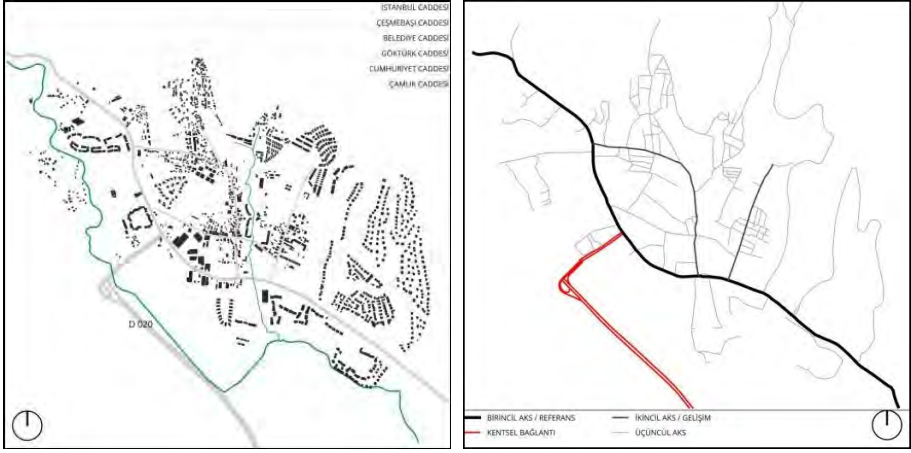

Şekil 6. 1982 yılında yapı çevrenin durumu (Kaynak: Evren, 2019).

Kent saçağında bir yerleşim örneği olan Göktürk, 27.9.1987 tasdik tarihli 1/25.000 ölçekli Eyüp Köyleri Çevre Düzeni Planında köy yerleşik alanında, 15.11.1995 tasdik tarihli 1/50.000 ölçekli İstanbul Metropolitan Alan Nazım İmar Planı'nda köy yerleşik alanı sınırları içinde ve belde belediyesi alanında bulunmaktadır. Göktürk köyü 1994 yılında Eyüp Belediyesinden ayrılarak İkinci Kademe Belediye⁷ olarak belde statüsüne dönüşmüştür (URL-2). Böylece, yapı ruhsat süreçleri ve buna bağlı olarak imar faaliyetinin hızlandığı düşünülmektedir. Kemer Country de bu tarihten itibaren çeşitli konsept ve kullanıcı tipleri öngören bir mimari programla inşa edilmeye başlarken, Göktürk'te kapalı konut sitelerinin gelişmesinde jeneratör olmuştur. Göktürk yerleşimi için ilk imar planı, yerleşimin belde belediyesi olduğu dönemde hazırlanmış olan 02.02.1998 tasdik tarihli 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planıdır⁸. Plan, tasdik tarihinden önce kentsel gelişim gösteren Göktürk Caddesi, Çeşmebaşı Caddesi, Çamlık Caddesi üzerinde ve etkileşiminde bulunan parseller için bitişik nizam yapı düzeni tanımlamaktadır. Bunun dışında tasdik tarihinde tarla, mandıra, sanayi işlevli parseller üzerinde ise ayrık nizamda yapı düzeni tanımlamakta, yapı işlevleri ise konut ve konut ağırlıklı ticarete dönüştürülmektedir

1999 yılında meydana gelen deprem ise, Kuzey Anadolu fay hattından uzaklaşma amacıyla kentin kuzey yönlü gelişimini tetiklerken, Göktürk'te imar planının yüksek yapılaşmaya izin vermemesi ve sağlam zemin yapısı da bu gelişime hız kazandırmıştır (İşlek, 2007). Ayrıca 2000 yılından itibaren kademeli olarak işletmeye açılan D020 Karayolu da Göktürk ve merkezi iş alanları arasındaki erişilebilirliği kolaylaştırarak yakın dönemde yapı çevrenin gelişmesinde bir diğer önemli tetikleyicidir. Konut gelişimi özellikle bu dönemden itibaren merkezi iş alanlarında çalışan kesimin talebine yönelik olarak biçimlenmeye başlamıştır. 2002 yılına dek Göktürk'te 6000 konut birimini içeren 21 kapalı konut sitesi inşa edilirken (Göktürk Belediyesi, 2002) üst ve üst-orta gelir gruplarına yönelik projeler dışında orta gelir grubuna yönelik, çeşitli ölçeklerde konut projeleri de yapılmış veya kooperatif girişimleri ile geliştirilmiştir. Takip eden süreçte ise yüzden fazla kapalı konut sitesinin tamamlanmıştır.

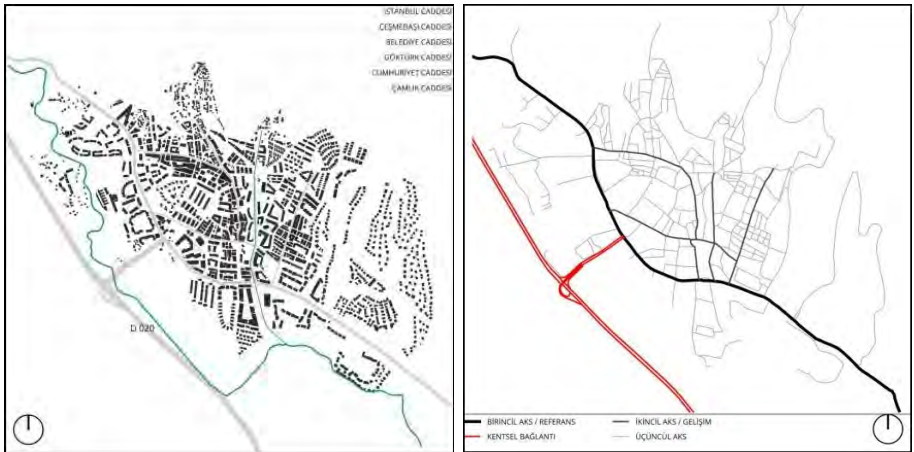
Tüm bu gelişmeler Göktürk'ün, fiziksel yapısıyla birlikte sosyal kimliğini değiştirmiştir. Özellikle konut üretimiyle ilgili ikincil iş alanları genişlerken, yine konut kullanıcısının hizmet talebiyle ilgili işgücü de nüfus yapısına eklemiştir. Yeni konut kullanıcısının işlevsel ihtiyaçlarına yönelik olarak hizmete açılan işletmelerde erken dönemde Göktürk ve Kemerburgazda meskun nüfusun istihdam edildiği belirtilmektedir (İnal, 2002). Ancak yeni yerleşimcilerin süreç içerisinde artmasıyla birlikte yerli nüfusun yeme içme, eğlence, spor, sağlık gibi hizmetlere bağlı iş kollarında istihdam için yeterli olmadığı, bölge nüfusunun kapalı konut sitelerinin kapasitesinin üzerinde gerçekleşen artışı ile açıklanabilir. Bu dönemde, orman alanlarına taşan tekil yapılar ve kapalı konut sitelerinin baskısıyla, orman ve dere gibi doğal sınırların aşılmaya başlandığı görülür. Yerleşim, tüm tanımlı akslardan taşmaya ve tali akslar oluşturmaya başlamıştır. Sanayi tesislerinin,

Şekil 7. 2002 yılında yapılı çevrenin durumu (Kaynak: Evren, 2019).

mandıraların ve tarlaların yerini kapalı konut siteleri almaktadır. Yapı izdüşümleri de bu bağlamda dağınık bir görüntü oluştururken, boyut ve biçimleri çeşitlilik göstermektedir (Şekil 7).

Günümüzde ise Göktürk Mahallesinde yapılı çevrenin yayılımı büyük ölçüde imar planı sınırına dayandığı için tamamlanmıştır. Kapalı konut sitesi olarak programlanabilecek boyutlarda az sayıda boş parsel özellikle Kâğıthane deresine değen bölümlerde görülmektedir. Buna karşın, az katlı ve bahçeli tekil yapıların yıkılarak, sınırlı sayıda konut birimi ve rekreatif imkanlar içeren kapalı sitelerin geliştirildiği görülmektedir. Yol örüntüsü ise İstanbul Caddesi ve gelişim aksları ile bu akslara bağlanan ikincil akslar olan sokaklar ile oluşturulmaktadır (Şekil 8).

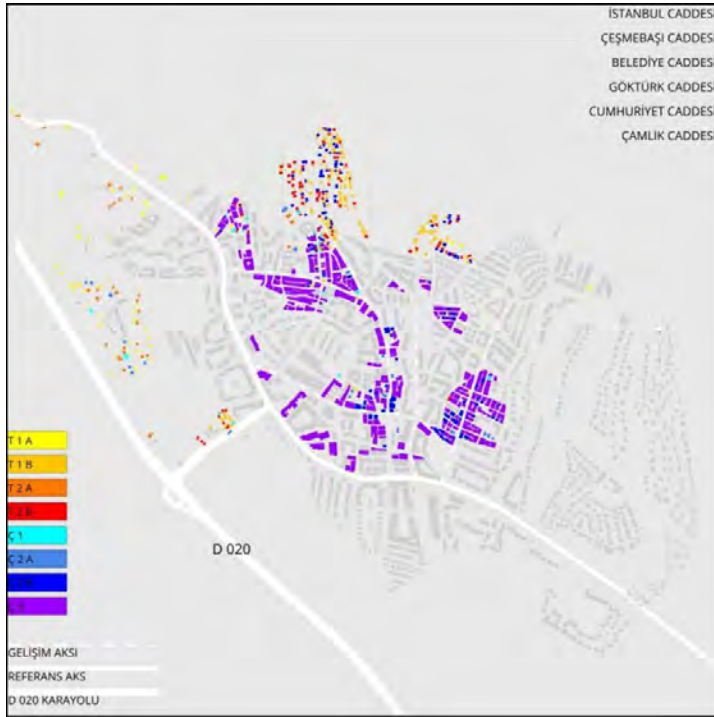

Şekil 8. 2018 yılında yapılı çevrenin durumu (Kaynak: Evren, 2019).

Göktürk'ün Morfolojik Yapısı

Tipo-morfolojik yaklaşıma göre, yapı türlerinin tanımlandığı tipolojik bir indirgeme, bu yapı türlerinin kümelenmesi üzerinden kentsel gelişimin katmanlarını ve gelişim bölgelerini açıklama potansiyeli göstermektedir (Kropf, 2009; Malfroy, 1997). Bu doğrultuda, Göktürk mahallesinde morfolojik gelişim sürecinin katmanları, konut türlerinin kümelenmesi üzerinden açıklanmaktadır.

Göktürk'ün yapılı çevre kompozisyonu baskın olarak kapalı konut siteleri ile tanımlansa da, bunların dışında konut türleri de bulunmaktadır. Bu türlerin büyük bir kısmı kümelenerek morfolojik bölgeler oluşturmaktadır. Kapalı konut siteleri haricinde yapılı çevreyi oluşturan konut işlevli yapılar için nitelikleri çeşitlenen sekiz tür tanımlanabilirken, bu türler tek aile konutu ve çok aile kullanımına göre gruplanabilir. Bu türler tek katlı ve bahçeli tek aile konutu (T1a), tek katlı tek aile konutu (T1b), çok katlı ve bahçeli tek aile konutu (T2a), çok katlı tek aile konutu (T2b), az katlı ve dıştan merdivenli çok aile konutu (Ç1), az katlı ve bahçeli çok aile konutu (Ç2a), az katlı çok aile konutu (Ç2b), çok katlı çok aile konutu (Ç3) olarak çeşitlenmektedir. Halihazır yapılı çevre kompozisyonunda tek aile konutları yerleşimin kuzeyinde ve batısında iki küme oluştururken çok aile konutları ise

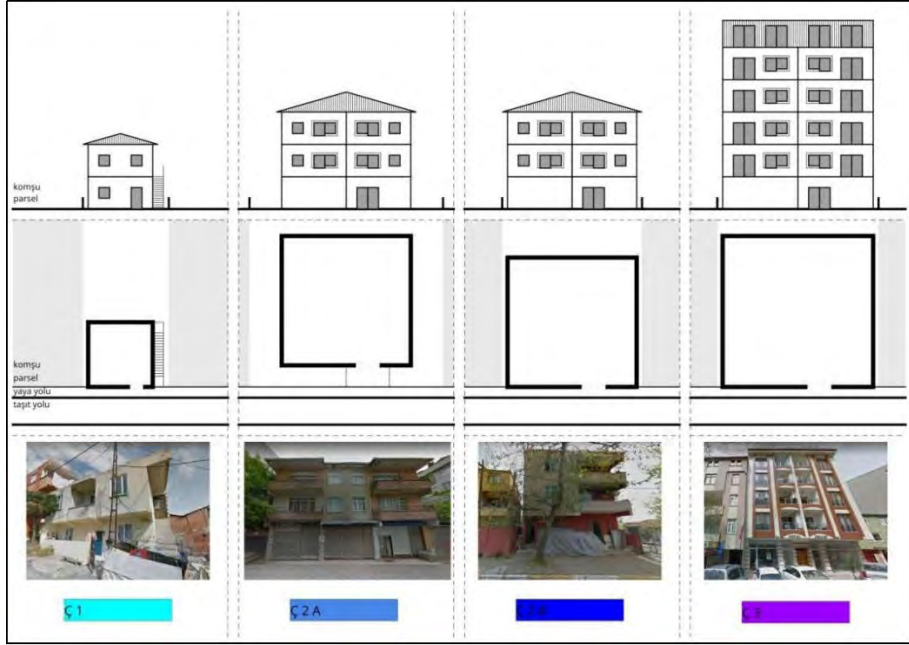
Şekil 9. Kapalı site dışında, yapılı çevreyi oluşturan konut türlerinin kümelenmesi (Kaynak: Evren, 2019).

Göktürk'ün gelişim aksları ile bağlantılıdır (Şekil 9). Sınıflandırma türü oluşturmayacak az sayıda konut yapısı ise değerlendirme dışında tutulmaktadır.

T1a, tek katlı ve bahçeli tek aile konutudur (Şekil 10). Kırsal kompozisyonda yer alması nedeniyle özelleşir. Ağırlıklı olarak yerleşiminin batısında, D-020 karayoluna yakın bir biçimde kümelenmektedir. Temel işlevi olan barınmaya ek olarak müstakil parseli içerisinde bahçe veya bostan bulunmaktadır. T1b, tek katlı tek aile konutudur (Şekil 10). Ağırlıklı olarak yerleşiminin kuzeyinde, orman sınırına yakın bir biçimde kümelenmektedir. Temel işlevi olan barınmaya ek olarak herhangi bir işlev içermemektedir. Halihazırda özellikle apartman vb. tekil yapı kütlelerinin kentsel gelişim sürecinde çoğunlukla bu türün yerini aldığı gözlenmektedir. T2a, çok katlı ve bahçeli tek aile konutudur (Şekil 10). Kırsal kompozisyonda yer alması nedeniyle özelleşir. Ağırlıklı olarak yerleşiminin batısında, D-020 karayoluna yakın bir biçimde kümelenmektedir. Temel işlevi olan barınmaya ek olarak müstakil parseli içerisinde bahçe veya bostan bulunmaktadır. T2b, çok katlı tek aile konutudur (Şekil 10). Kentsel kompozisyonda yer alması nedeniyle özelleşir. Ağırlıklı olarak yerleşiminin kuzeyinde, orman sınırına yakın bir biçimde kümelenmektedir. Temel işlevi olan barınmaya ek olarak herhangi bir işlev içermemektedir.

Şekil 10. Kapalı site dışında, yapılı çevreyi oluşturan tek aile konut türleri (Kaynak: Evren, 2019).

Şekil 11. Kapalı site dışında, yapılı çevreyi oluşturan tek aile konut türleri (Kaynak: Evren, 2019).

Ç1, az katlı ve dıştan merdivenli çok aile konutudur (Şekil 11). Çoğunlukla yerleşimin kuzeyinde kümelenmektedir. Çoğunlukla 2 katlıdır ve her katı farklı dönemlerde inşa edilmiştir⁹. Aile bireylerinin ihtiyaçları doğrultusunda yapıya sonradan kat eklendiği görülmektedir. Bu ihtiyaçlar, bir akrabanın göç etmesi veya hane içinden birinin evlenmesi gibi sosyal; kira geliri elde etmek gibi ekonomik karakter gösteren etkenlerdir. Ç2a, az katlı ve bahçeli çok aile konutudur (Şekil 11). Göktürk'ün gelişim eksenleri olan Göktürk caddesi ve Çamlık caddesi üzerinde ve bu caddeye değen sokaklarda bulunmaktadır. Apartmanlaşma sürecinin nüvesini oluşturur. Ç2b, az katlı bitişik çok aile konutudur (Şekil 11). Çoğunlukla yerleşimin kuzeyinde, orman sınırına yakın bir biçimde kümelenmektedir. Göktürk'ün gelişim eksenleri olan Göktürk caddesi ve Çamlık caddesi üzerinde ve bu caddeye değen sokaklarda az sayıda bulunmaktadır. Ç3, çok katlı bitişik çok aile konutudur (Şekil 11). Çoğunlukla Göktürk'ün gelişim eksenleri olan Göktürk caddesi ve Çamlık caddesi üzerinde ve bu caddeye değen sokaklarda bulunmaktadır. Genellikle İmar planı doğrultusunda tüm az katlı konutların yıkılmasıyla inşa edilmektedir. Nadiren ise yapılaşmamış, tekil parseller üzerinde inşa edilmektedir.

Kapalı Konut Siteleri Etkisinde Mekansal Niteliklerin Dönüşümü

Göktürk Mahallesi İstanbul'un 1950 sonrası kentsel gelişim sürecinde tüm etkenlerden izler taşırken özellikle 1980 sonrasında TEM etki bölgesindeki gelişim için

Şekil 12. Göktürk'te kapalı konut sitelerinin tüm yapılar içinde yoğunluğu (Kaynak: Evren, 2019).

bir örneklem oluşturmaktadır. 2000 yılından itibaren hızlanan bir şekilde Göktürk kapsamında yapılı çevreyi tanımlamaya başlayan kapalı konut siteleri kendilerini yaratan tüm olgularla birlikte imar planına bağlı olarak yaygınlık gösterir. Bununla birlikte kapalı sitelerin mimari ölçekte sahip oldukları morfolojik çeşitliliğin kentsel kompozisyonun oluşmasında etkili olduğu görülmektedir (Şekil 12).

Kapalı konut siteleri, gerçekleştirildikleri parsel ve yapılı çevre kompozisyonunu değiştirmektedir. Söz konusu değişim öncelikli olarak arazi kullanımı üzerinde görülürken, güncel işlevin gereksinimlerine bağlı olarak yeni yol aksları, destekleyici hizmet ve işlevlerin gelişmesi ile kentsel formu da biçimlendirmektedir.

Göktürk'te halihazır yapılı çevre işlevsel olarak büyük ölçüde tarım, hayvancılık, sanayi ve tekil konut işlevlerinden dönüşmüş olan konut ve ticaret alanları ile tanımlanmaktadır. Kapalı konut sitelerinin geliştiği yapı adası ve parsellerde mimari düzen, parsel boyutları ve proporsiyonu ile ilgili referanslara dayanmaktadır. Bu referanslar çoğu zaman söz konusu arazinin geçmişteki kullanım niteliğine bağlı olarak oluşmakta ve yapı adası ve parsellerinin morfolojisini geçmiş mülkiyet izlerine bağlı olarak dönüştürmektedir. Bu bağlamda kapalı konut sitesi olarak tanımlanan bugünkü arazi kullanım niteliğinin, temel olarak tarım, hayvancılık, sanayi ve tekil konut birimlerinden oluşmak üzere dört farklı biçimde

mevcut kullanıma evrildiği ve kapalı konut sitelerinin morfolojisini tanımladığı gözlemlenebilir.

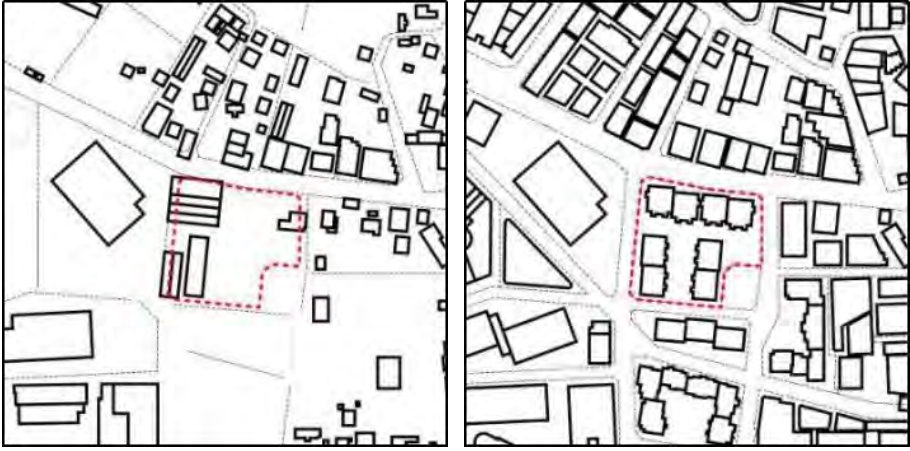
Tarım, hayvancılık, sanayi ve tekil konut birimlerinin üzerinde bulunduğu parseller, işlev değiştirmelerine rağmen mevcut geometrilerini korumaktadırlar. Toprak parçası üzerindeki işlev değişikliğine rağmen imar planı doğrultusunda parsel biçiminde düzenleme yapılmadığı görülmektedir. Bu durum işlev değişimi sırasında karmaşık ve geometrik olarak düzgün olmayan / biçimsiz mülkiyet izlerinin miras alınmasına neden olmaktadır. Bu durum ise kapalı konut sitelerinin mimari düzenini etkilemektedir. Tarım işlevli arazi kullanımının değişimi doğrudan tarım veya otlak arazilerinin üzerinde gelişen yapılaşma olarak tanımlanabilir (Şekil 13).

Hayvancılık işlevli arazi kullanımının değişimi küçük ve büyükbaş hayvan ağıl ve ahırlarından oluşan yapı gruplarını ve bu işlevi sürdürmeye yetecek bir açık alandan oluşan parseller üzerindeki çiftlik ve mandıraların kapanmasıyla gerçekleşmiştir. Yapılı çevre içerisinde kalan bu işlevin konut üretiminin daha karlı olması güdüsüyle terk edildiği düşünülmektedir. Halihazırda az sayıda çiftlik ve mandıra yapılı çevreyi tanımlayan çeper üzerinde veya ötesinde işlevini sürdürmektedir (Şekil 14).

Sanayi işlevli arazi kullanımının değişimi, 1970'li yıllar öncesinde tarımsal amaçla kullanılan araziler üzerinde üretime başlayan sanayi işlevinin yerini konut işlevinin almasıyla gerçekleşmiştir. İncelenen kapalı konut siteleri sınırlı bir oranda bu olgu ile gerçekleştirilmiştir. Sanayi işlevinin etkin ve işlevsel bir ulaşım eksenini gerektirmesi nedeniyle bu gereksinimi karşılayabilecek yegane eksen olan İstanbul Caddesinde sanayiden konut alanlarına dönüşüm olgusu ile karşılaşmak mümkündür (Şekil 15).

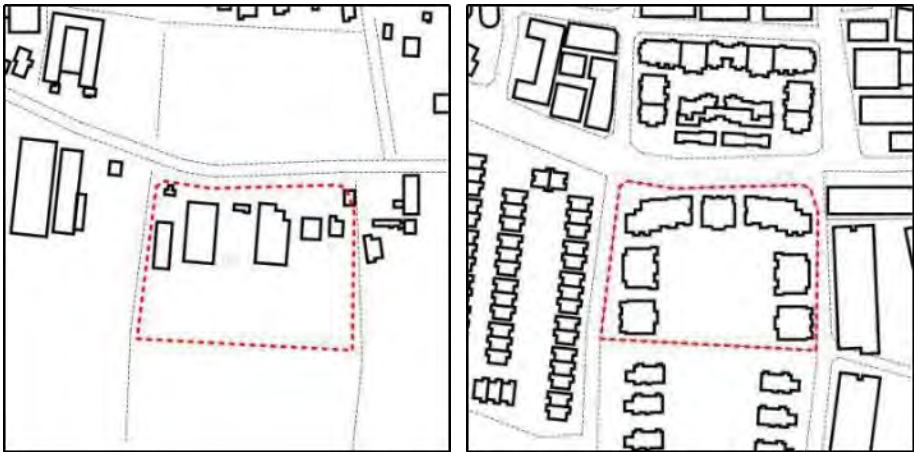

Şekil 13. Tarım işlevli arazi nitelik değişimi (1982)(sol), (2018)(sağ). (Kaynak: Evren, 2019).

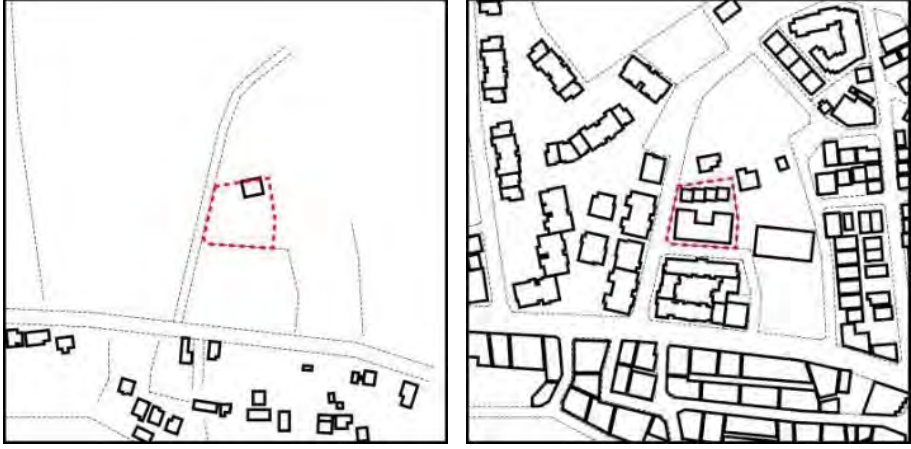

Şekil 14. Hayvancılık işlevli arazi nitelik değişimi (1982)(sol), (2018)(sağ). (Kaynak: Evren, 2019).

Konut işlevli arazi kullanımının değişimi ise yine 1970'li yıllardan itibaren başlamıştır. Sanayileşmeye bağlı gelişim öncesinde yapılı çevreyi oluşturan müstakil konutlar, konut sakinlerinin temel ihtiyacını karşılamak üzere kendine özel bahçe-bostan ve hayvan ağılından oluşan parseller üzerindedir. Sonraki dönemde bu yapıların kapalı konut sitesine dönüştüğü görülmektedir. Ancak incelenen kapalı konut siteleri sınırlı bir oranda bu olgu ile gerçekleştirilmiştir. Ağırlıklı olarak Göktürk Caddesi - Çeşmebaşı Caddesi aksı boyunca görülen örneklerde dönüşüm çoğunlukla ev, ağıl, bostandan oluşan parsellerin yerini bu parsellerin tamamını dolduran, tekil apartman kütlelerinin almasıyla gerçekleşmektedir (Şekil 16).

Şekil 15. Sanayi işlevli arazi nitelik değişimi (1982)(sol), (2018)(sağ). (Kaynak:

Şekil 16. Konut işlevli arazi nitelik değişimi (1982)(sol), (2018)(sağ). (Kaynak: Evren, 2019).

Sonuç

Kapalı konut siteleri, yakın geçmişe kadar kırsal bir yerleşim olan Göktürk Mahallesi'nde, 2000 yılından itibaren hızlanan bir şekilde güncel yapılı çevre kompozisyonunu oluşturmaktadır. Kapalı konut sitelerinin, mekan örüntüsünü kırdan kente dönüştürmesinde, arazi kullanım niteliklerine bağlı olarak üç olguya rastlanmaktadır. Bunlar; müstakil konut yerleşimi ve ahır, ağıl, kümes gibi destekleyici birimlerin tümünün, konuta dönüşümü; sanayi tesislerinin konuta dönüşümü; tarım ve hayvancılık alanlarının konuta dönüşümü olarak sıralanmaktadır.

Göktürk Mahallesi'nin morfolojik karakteri, arazinin geçmiş niteliklerine bağlı olarak gelişmektedir. Planlama sürecinde, kırsal mülkiyet izlerinin korunması ve miras alınmasıyla oluşan güncel imar durumu, yeni işlev ve yoğunluk artışıyla birlikte, mevcut yapılı çevre kompozisyonunu oluşturmaktadır. Böylece, yerleşimin, karmaşık bir yol, ada-parcel, yapı örüntüsü ile biçimlendiği görülmektedir. Yerleşim karakterinin de oldukça kısa bir zaman diliminde, özellikle kapalı konut sitelerinin etkisinde kırdan kente dönüştüğü görülmektedir. Üst ölçek planlama kararlarına aykırı olarak gerçekleşen bu sürecin, kent çeperinin dışındaki arazi kullanım niteliklerinin bozularak demografik yapının değişmesine neden olduğu görülmektedir.

Notlar

1. Bu bildiri Doç. Dr. Figen Kafescioğlu danışmanlığında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı Bina Bilgisi Yüksek Lisans Programında hazırlanan 21.10.2019 tarihinde savunulan “Kapalı Konut Siteleri ve Göktürk Mahallesi Örneğinde Mekan Örüntüsünün Dönüşümü” adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

2. 1927 yılında gerçekleştirilen ilk nüfus sayımından sonra, 1935 yılından 1990 yılına dek nüfus sayımları her beş yılda bir gerçekleştirilmiştir. Son nüfus sayımı ise 2000 yılında gerçekleştirilmiştir. 2007 yılında ise adrese dayalı nüfus kayıt sistemi nedeniyle nüfus verileri her yıl için ayrı ayrı elde edilmeye başlanmıştır (Taştı, 2012).
3. Horozluköy (πετεινός χωριό) (Word Reference, 2019)
4. Kule, Burç, Kale (πύργος) (Word Reference, 2019)
5. Günümüzde bölgede aktif maden işletmesi bulunmamaktadır.
6. Tek ev nitelikli 60 - 70 m2 kapalı alana sahip yapılar
7. Belde Belediyesi
8. Plan notlarına göre, planı bütününde şematik kitle önerileri bulunmaktadır. Ancak mimari projeye göre taban alanı aynı kalmak üzere yeniden düzenlenebilir. Bununla birlikte, yapı adalarında ifraz yapılmaksızın ada ölçeğinde uygulama yapılırsa 2 kat tanımlı alanlarda KAKS: 0.60, 3 kat tanımlı alanlarda KAKS: 0.90, 4 kat tanımlı alanlarda KAKS: 1.20 olarak görünmektedir.
9. Nadiren 3 katlı örnekleri de Göktürk kapsamında bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Akay, A. (2012). Başka Bir Sosyolojik Bakış. İstanbul University Journal of Sociology, 3(10), 65-70.
- Akbulak, C. (2002). İstanbul ve Çevresindeki Tarım Alanlarının Yapılaşmaya Açılmasında Bir Örnek: Göktürk. Coğrafya Dergisi. 10, 79-97. İstanbul.
- Alpaykut, S. (2011). İstanbul'da Yeni Konut Biçimi Olarak Kapalı Siteler. Yüksek Lisans Tezi, İTÜ İstanbul.
- Güven, M. (2005). Kemerburgaz Bölgesinde Kentleşmenin Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- İnal, T. (2002). 1980 Sonrasında İstanbul Metropolitan Kent Çeperinde Gelişen Lüks Konut Alanlarının Gelişim Süreçleri ve Kentsel Gelişmeye Etkileri, Yüksek Lisans Tezi. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İşlek, E. (2007). İstanbul'da 1980 Sonrasında Oluşan Kapalı Konut Alanlarının İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kropf, K. (2009). Aspects of urban form. Urban Morphology. 13(2). 105–120.
- Lynch, K. (1960). The Image of the City. MIT Press, Cambridge MA.
- Malfroy, S. (1997). Gianfranco Caniggia and the Concept of Space. Urban Morphology, 1. s. 50-52

Taştı, E. (2012). Nüfus İstatistikleri. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemin ve Ulusal Adres Veritabanı Bilgilendirme Toplantısı. TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu. Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi.

Yalvaç, M. (2008) İstanbul'da 2000 Yılı Sonrası Gelişen Yeni Konut Alanlarının Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Çevrimiçi Kaynaklar

URL-1<<http://en-gb.topographic-map.com/places/Turkey-139500/>>, Erişim Tarihi: 20.05.2019

URL-2<<https://web.archive.org/web/20090425091617/http://www.gokturk.bel.tr/gokturk.htm>>, Erişim tarihi: 01.04.2021